

A Nemzeti hagyományok időszerűsége

„A hagyomány nem olyasmi, amit valaki megtanulhat, nem fonál, amelyet tetszés szerint föl lehet venni – éppoly kevésbé az, mint ahogyan az őseinket sem választhatjuk meg. Akinek nincs hagyománya, de szeretné, ha volna, olyan, mint a boldogtalan szerelmes.”

(Ludwig Wittgenstein)¹

„A hagyomány értelme a lelki összpontosítása. Minden »tovább lépés« lényege szétszórás, hatalom és egyúttal a saját középpont elhagyása.”

(Wilhelm Furtwängler)²

„A hagyomány, mely megszólít bennünket – a szöveg, a mű, a történeti emlék – maga is kérdést tesz fel, s ezzel nyitottá teszi vélekedésünket.”

(Hans-Georg Gadamer)³

Elképzelt közösség

Lehet-e egyáltalán érdemlegeset mondani nemzeti hagyományainkról az irodalomban a 20. század legvégén? Van-e Kölcsey tanulmányának bármi időszerűsége? Nem igaz-e, hogy amit a *Himnusz* költője a múltban hiányolt, azt ma egyedül a múltban lehet megtalálni? A történésznek talán kapóra jön, hogy a 20. század utolsó évében a magyar reformkor politikai örökségének érvényességére emlékeztessen. Az irodalmár sokkal nehezebb helyzetben van, amikor a nemzeti hagyományok mibenlétét próbálja értelmezni.

1 „Tradition ist nichts, was Einer lernen kann, ist nicht ein Faden, den Einer aufnehmen kann, wenn es ihm gefällt; so wenig, wie es möglich ist, sich die eigenen Ahnen auszusuchen. Wer eine Tradition nicht hat und sie haben möchte, der ist wie ein unglücklich Verliebter.” Ludwig Wittgenstein: *Vermischte Bemerkungen*. Chicago, The University of Chicago Press, 1984, 76.

2 „Der Sinn aller Tradition ist Konzentration des Seelischen. Das Wesen allen »Fortschritts« ist Zerstreuung, Macht und damit Verlassen des eigenen Zentrums.” Wilhelm Furtwängler: *Aufzeichnungen 1924–1954*. Wiesbaden, F. A. Brockhaus, 1980, 264.

3 „Das Überlieferte, das uns anspricht – der Text, das Werk, die Spur – stellt selbst eine Frage und stellt damit unser Meinen ins Offene.” Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophische Hermeneutik*. 5. Aufl. (durchges. u. etw.) Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1986, 379. *Igazság és módszer*. Ford.: Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat, 1984, 261.

A társadalomtudósok az olyan közösségeket nevezik elképzeltnek, amelynek tagjai személyesen nem ismerik egymást, de meg vannak győződve arról, hogy összetartoznak.⁴ Így jellemezhetők például a vallási közösségek, bizonyos mértékig talán az egyes államok polgárainak együttese, az osztályok s a nemzetek is. Mindegyikük történeti képződménynek tekinthető. Az államok életében alighanem az uralkodócsaládok voltak a folytonosság legerősebb biztosítói, a többi esetben különösen becsült szövegek s afféle „nagy elbeszélések” alkotják az összetartó erőt. A keresztény a *Bibliát*, a mohamedán a *Koránt* tartja szent szövegnek, a munkásosztály örökségében Marx s követőinek egyes művei jelentették a kulturális kánon leglényegesebb részét. Az egyes nemzeteket is általában szövegekben alkották meg. A *Himnusz*, a *Mohács*, a *Zrínyi dala*, a *Parainesis* és a *Zrínyi második éneke* mellett a *Nemzeti hagyományok* is döntően hozzájárult a magyarság önmagáról kialakított képének megformálásához.

A nemzet és az osztály lényegében a vallási és az uralkodóház jegyében elképzelt közösségek hanyatlásakor, azoknak mintegy ellenlábasaként jelent meg. Az egységes kereszténység összekapcsolódott a latin nyelvűséggel, melynek háttérbe szorulása óhatatlanul is maga után vonta a keresztény közösség s az általa teremtett írott kultúra egységének megbomlását. I. (Stuart) Károly, majd XVI. (Bourbon) Lajos kivégzése az uralkodóházak folytonosságának és tekintélyének csökkenését eredményezte. „A munkásnak nincs hazája” gondolat előbb a nemzeti közösség eszményének ellenképét hívta életre, majd úgy látszott, ki is szoríthatja azt. Jelenleg mintha megfordult volna a kétféle elképzelt közösség viszonya. Uralkodó és elnyomott osztályok szembeállítását kérdésessé tette a társadalom egyre bonyolultabb rétegződése. A társadalmi utópia egyetemessége a nemzeti közösségek elavulását ígérte. Egyelőre úgy látszik, megalapozatlan volt e jóslat. Ezért is lehet időszerűséget tulajdonítani a magyar költő *Nemzeti hagyományok* című tanulmányának. Korántsem állítanám, hogy e fordulat véglegesnek tekinthető, mint ahogy azt sem, hogy Kölcsey munkájának időszerűségét ne lehetne vitatni. Ha úgy tetszik, tanulmányomnak, azaz inkább kísérletemnek címe végére akár kérdőjelet is lehetne tenni, vagy így is leírható a cím: „A Nemzeti hagyományok időszerű(tlen)sége?”

Széchenyi lényegében megalkotni, kigondolni akart egy nemzetet. Kölcseynek és utóbb az e szempontból az ő nyomába lépő, az epikai hitelnek jelentőséget tulajdonító Aranynak kétértelműbb volt az álláspontja: ők a hagyományt részben megteremtendőnek vélték, részint keresték. Kölcsey a tapasztalatra építő (empirista) bölcsélet neveltje is volt, Arany pedig történeti helyzeténél fogva is köze-

4 L. pl. Benedict Anderson: *Imagined Communities*. London, Verso, 1983.

lebb állt a pozitívizmushoz. Mindketten jól látták, hogy a szigorú értelemben vett hagyomány elválaszthatatlan a szóbeliségtől.

Az írott kultúra új helyzetet teremtett. Ahogyan Nyíri Kristóf írja a hagyománynak a számítógépek korában tulajdonítható szerepéről írt, sajtó alatti könyvében: „Miközben (While) a nyomtatás megjelenésével (advent) a hagyományok szerepe veszített fontosságából, maga a kifejezés, a »hagyomány« szó [...] még tágabb jelentésre tett szert.”⁵

Amit nehéz félretenni Kölcsey előföltevéséből, körülbelül így összegezzük: a jelentős irodalom s talán kultúra is nem pusztán egyéni tehetség, de hagyomány, emlékezet dolga is, s hagyományt választani nem, csakis benne állni lehet. Olyannyira időszerűnek minősíthető ez az észrevétel, hogy még a legutóbbi évtizedekben dekonstrukciónak nevezett irányzat képviselői sem tudnak mást állítani. Jól felismerhető változataként egy hírneves amerikai irodalmár 1998-ban megjelent könyvéből idézhető a következő kijelentés: „Akik nem tanulmányozzák, arra vannak kárhóztatva, hogy megismételjék a történelmet, noha a tanulmányozás maga is az ismétlésnek egyik alakja (a form of repetition).”⁶

A legnagyobb költészet Kölcsey szerint „a nemzeti hagyományokból merített”, „a nemzethez közel áll”. A *Himnusz* költője csakis Homérosznál látta ennek az eszménynek a maradéktalan megvalósulását, s ez a véleménye abból a föltevéből származtatható, mely a távolabbi múltba vetíti vissza a nemzet jellemét, és a szóbeliséget többre becsüli az írott kultúránál. Bármennyire is tagadhatatlan, hogy a hagyománynak mint intézményesült ismerettárnak a szóbeliségben volt kitüntetett szerepe, mai tudásunk alapján némileg idejétmúltnak is lehet tekinteni azt a már Vico által is vallott s a romantikában döntő hatásúvá vált rögeszmét, mely mintegy az őstörténetből vezeti le a nemzeti kultúra lényegét. Amikor avultságot állapítunk meg, nem szabad felednünk, hogy ítéletünket a *Nemzeti hagyományok* megjelenése óta eltelt közel egy és háromnegyed évszázadban történetek határozzák meg. Ebben az időszakban régiség, szóbeliség, nemzetiség s hazafiság összekapcsolását különbözőképpen sajátították ki, más és más részleteket hangsúlyozván Kölcsey gondolatmenetéből.

Mielőtt eltúloznánk ezt a viszonylagos avultságot, nem szabad feledni, hogy Kölcsey tanulmányának a történelemről adott értelmezésében sok az olyan vonás, amelyet nagyon is érvényesnek vélhetünk. Amikor a költő-értekező Ossziánra hivatkozik, az utókor önkéntelenül is érzékelheti, hogy a romantika kitalálta a múltat, hiszen „a hagyomány elenyészte megtilt bennünket, hogy a régibb kor sajátágai felől hitelesen értekezhessünk”. „A műveltség késő éveiben a régi

5 J. C. Nyíri: *The Stateless Society: Tradition in the Network Age*. 29. Köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta könyvének gépirásos szövegét.

6 J. Hillis Miller: *Reading Narrative*. Norman, Oklahoma, University of Oklahoma Press, 1998, 8.

is a jelenkor vonásaival rajzoltatik” – jelenti ki Kölcsey, s ennek alapján megkockáztatható a föltevés, hogy gondolatmenetének leglényegesebb része nem a nemzetek életkorára, az anyanyelv valóságteremtő tevékenységére vagy a kultúrák viszonylagosságára vonatkozó megfigyelés, hanem annak sugalmazása, hogy a kultúrának elidegeníthetetlen tartozéka a múlt, mert megszűnik a kultúra, ha meg nem történtnek nyilvánítják az előzményeket, vagy bármi korábbi kitörölnek.

Kölcsey eszme-futtatását külső s belső, fölszín és mélység, rövid s hosszú táv szembeállításai irányítja. Gyöngyösi István verseinek külsőségei rövid távon fölszíni hatást értek el, ahelyett, hogy Zrínyi mélyebb költészete lelt volna visszhangra. A tanulmányíró azt reméli, hosszabb távon érvényesülni fog a *Szigeti veszedelem* kisugárzása. Ez az érvelés magában rejti a gondolatot, hogy az utókor szükségképpen átértékeli a múltat. Sőt, alighanem még azt a sokkal kényesebb sejtést is, hogy a siker nem okvetlenül esik egybe az értékkel. Gondolatmenetének ez a része időszerűbbnek, mert elhasználatlanabbnak minősülhet, mint a sajátak az őseredetivel s a népivel azonosítása, melyet utóbb eltorzítottak, sőt némiképp le is járatnak.

A *Nemzeti hagyományok* szerzője a kereszténységnek és a tudománynak nemzetek fölötti lényegét tulajdonította. E kettőnek ellenképét látta az irodalomban, melyről föltételezte, hogy elválaszthatatlan a nemzeti jellegtől. Az általa érzékelt kettősség utóbb sem veszített érvényéből. Annak ellenére nem, hogy a történelem irányváltásai jelentősen módosítottak az értelmezésén. A második világháború alatt például J. Huizinga szinte megismételte Kölcsey érvelését, csak hogy más előjellel. A kis államok védelmében a semleges Svájcban kiadott történetírói munkájában alig leplezett rokonszenvvel jegyezte meg a humanista tudósról és a keresztényről, hogy „A nemzetekre tagolódás számára valósággal a kultúrát zavaró akadályként jelent meg (Die Teilung in Nationen mußte ihm als die wahre Kultur vorkommen).”⁷ Napjainkban ismét más változatban jelentkezik e kettősség. A tudomány nemzetközi nyelvének s a nemzeti irodalomtörténet-írás örökségének a feszültsége sokféle alakban megnyilvánul. Erre a szembenállásra vezethetők vissza a nemzetközi irányzatok magyar irodalomtörténeti alkalmazásának nehézségei, sőt végső soron még abban is ennek az ellentétnek a hatását érezhetjük, mennyi idegennek nevezhető szakkifejezést használ a tudós. Lehet-e népnemzeti irányról beszélnünk, miként fordítható idegen nyelvre a „népi mozgalom” megjelölés, másfelől torzítás-e, ha Petőfit romantikus költőként, Adyt szimbolista-ként, Esterházyt posztmodern íróként jellemezzük? Miként helyezhető el a nemzetközi irányzatokhoz képest Mikszáth vagy akár Arany életműve? E kérdések viszonylagos nyitottsága, sőt akár megoldatlansága jelzi, mennyire

7 J. Huizinga: *Im Bann der Geschichte: Betrachtungen und Gestaltungen*. Basel, Burg-Verlag, 1943, 162.

időszzerű Kölcsey észrevétele nemzetközi tudomány s nemzeti irodalom feszültségéről.

Bármennyire árnyalt azonban Kölcsey felfogása a történetiségről, hozzá képest az örök értékek platonistának mondható rögeszméjének elfogadása szemléleti önellentmondást jelent. Amit Homéroszról mond Kölcsey, megfeleltethető Hume állításának, melyet *Az ízlés színvonaláról* címen 1757-ben kiadott értekezésében a következő módon fogalmazott meg: „Ugyanaz a Homérosz, ki kétezer évvel ezelőtt Athénban s Rómában aratott tetszést (pleased), még mindig csodálatot kelt Párizsban s Londonban.”⁸ Angol elődjéhez hasonlóan Kölcsey sem számol a Homérosznak tulajdonított művek értelmezésének megváltozásával, vagyis azal, hogy 1826-ban korántsem ugyanazt nevezték Homérosznak, mint kétezer évvel korábban. Itt érzékelhető, mennyiben különbözik Kölcsey felfogása a történetiségről a 20. század végének szemléletétől.

Nemzetjellem

Az elképzelt közösségek sorsáról mondottakból következik, hogy a nemzetiesség eszméje nem a francia forradalom után, Napóleon háborúinak ellenhatásaként és Herder ösztönzésére került előtérbe. Korábban, a fölvilágosodásnak nevezett mozgalom belső ellentmondásainak függvényeként terelődött a figyelem a nemzetjellemeire. Emlékeztetőnek egyetlen, Magyarországon viszonylag gyorsan ismertté vált szerzőtől, Jean-Jacques Rousseau-tól idéznék két szövegrészt. Szándékosan nem a nyelvek eredetéről szóló értekezésre vagy a lengyeleknek küldött alkotmánytervezetre, a vitatott keletkezési évben készült *Essai sur l'origine des langues*-ra, illetve a *Considérations sur le gouvernement de Pologne*-ra (1772), hanem két olyan munkára hivatkozom, amely nem nyelvbölcseleti vagy közép-európai vonatkozású. Egyikük 1752-ben jelent meg. Szerves és szervesen, saját és idegen, önálló s utánzó kultúra szembeállításának során a szerző a következő észrevételt teszi: „Ha Négerország valamelyik népének volnék a főnöke, kijelentem, hogy az ország határán bitófát állíttatnék föl, s könyörtelenül fölakasztatnám az első európai, ki be merészelne hatolni, s az első bennszülöttet, aki arra törekednék, hogy elhagyja az országot.”⁹

A második idézet *A társadalmi szerződés*ről tíz évvel később megjelent könyvből származik. Ezúttal Rousseau Nagy Péter cár példájával szemlélteti azt a nézetét, hogy az idegen minta követése zsákutca valamely nemzeti kultúra számára: „Péter utánzó lángelme volt, nem igazi lángelme, ki semmiből mindent teremt

8 David Hume: *Essays: Moral, Political and Literary*. Oxford University Press, 1963, 237–238.

9 Jean-Jacques Rousseau: *Discours sur les sciences et les arts*. Paris, Garnier-Flammarion, 1971, 117.

(qui crée et fait tout de rien). [...] Németeket, angolokat akart teremteni, holott oroszokat kellett volna.”¹⁰

Rousseau a kultúra egyetemességéről, illetve viszonylagosságáról széles körben folytatott vita összefüggésében fogalmazta meg véleményét. Igazán jelentős gondolkodó egyik álláspontot sem képviselte végletes formában, ám e kettős irányultság messzemenő következményekkel járt, s még napjainkra sem veszítette el időszerűségét. Pléh Csaba egy 1997-ben tartott előadásában így érzékeltette e szembenállás szélesebb körű érvényességét: „Az egyik oldalon, a racionalista oldalon állna tehát a konzervatív világkép, a mozdulatlan vagy legalábbis az érdemeknek megfelelően elrendezett rendies társadalom és veleszületett szerveződésű elme, ugyanakkor univerzalizmus, a másik oldalon, az empirista oldalon pedig a változó világ, az autonóm egyének közötti szabadon alakuló emberi kapcsolatok és a kiindulópontként üres, hajlékony elme, együtt a korlátlan relativizmus.”¹¹ A föltételes módot az indokolja, hogy elvonatkoztatásokról van szó. Minden eredeti gondolkodó másként nézett szembe e két kísértéssel, s más módon próbált választ adni a kérdésre: mennyiben egyetemes, illetve viszonylagos az emberi kultúra? Az idézetekhez legfőljebb annyit célszerű hozzátenni, az egyetemesség hirdetése korántsem szükségszerűen párosul maradisággal, hiszen a legtöbb utópiát az egy s osztatlan világtörténelem eszményének a jegyében fogalmazták meg; másfelől pedig a viszonylagosság könnyen járhat együtt a már létező értékek őrzésével.

Rousseau idézett megnyilatkozásai mintha ez utóbbi felfogáshoz állnának közelebb. Támaszkodott Montaigne s Montesquieu nézeteire, s talán Hume 1748-ban *A nemzetjellemekről* címmel kiadott értekezésével vitatkozott, amikor az angol bölcselelő által „természettől fogva alacsonyabb rendű” (naturally inferior) feketék példájával szemléltette az önmagából építkező saját és idegen mintát követő szervesetlen kultúra kettősségét.

A francia felvilágosodás Kölcsey által jórészt ismert képviselőinek – olyan gondolkodóknak, mint Montesquieu, Voltaire, Buffon, Rousseau, Diderot, Condillac, Helvétius vagy Condorcet – a kultúra egyetemes egységéről, illetve különféleségéről folytatott vitájával is összefüggésbe hozható a *Nemzeti hagyományok* kiindulópontja: „Egész nemzeteknek, szintúgy mint egyes embereknek megvagyunk az ő különböző koraik. Gyermekkorból virul fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá, s férfikornak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.” E régi eredetű, már a klasszikus ókorban ismert, nagy hatású toposz kitüntetett szerephez jutott a 18–19. század fordulóján. Széchenyi számos esetben folyamodott hozzá,

10 Jean-Jacques Rousseau: *Du Contrat social*. Paris, Garnier-Flammarion, 1966, 82.

11 Pléh Csaba: *Hagyomány és újítás a pszichológiában. Tanulmányok*. Budapest, Balassi, 1998, 393.

meglehetősen következtelenül. Mai távlatból az ő bizonytalansága esetleg még indokolhatóbbnak is látszhat Kölcsey egyértelműbb állításánál. Más kérdés, hogy a múlt irodalomtörténészei – sokszor a legkiválóbbak is – lényegében a Kölcsey képviselte határozott célelvűséget próbálták érvényre juttatni.

Naplójának tanúsága szerint Széchenyi John Chetwoode Eustace *A Classical Tour through Italy in 1802* címmel 1815-ben, Londonban kiadott, négykötetes útikönyve alapján értelmezte a nemzetjellem fogalmát. 1819. április 7-én Meszinában kelt följegyzésében a következőket idézi az említett munkából: „A nemzetjellem (national character), noha kétségtől az akarat s az éghajlat hatása alatt áll, nem ezeknek a következménye (effect). A közösség és az egyén (public and private) jellemének kialakulásában a kormányzás és a nevelés az alap és a tényleges ok (ground and efficient causes).”¹²

Amennyire át tudom tekinteni Széchenyi nem teljesen hozzáférhető életművét, legkorábban 1819. május 20. és 25. között Nápolyban készített jegyzeteiben érinti először a nemzetek korának a kérdéskörét: „Egy nemzet éppúgy keletkezik, ahogyan a gyermek születik – áthalad (gehet durch) a serdülő, ifjú, férfi s öregkoron és végül elhal – egyetlen különbség egy nemzet s egy ember halála között, hogy az ember porhüvelyét (Leichnahm) férgek eszik meg, és teljesen megszűnik létezni, egy nemzet élni megszűnt (verlebte) teste – hosszú évekig vergődik (fortvegetirt). – Hogy egy nemzet nagyvá válhassék vagy jelentéktelen maradjon, éppannyira függ a véletlentől, mint a neveléstől (Erziehung), amelyet gyerekeiben kapott.”¹³

Kölcsey természetesen nem ismerhette Széchenyi naplóját, annak a lehetőségét ellenben nem lehet kizárni, hogy a *Hitel* s a *Világ* szerzője a négy, illetve öt évvel korábban megjelent *Nemzeti hagyományok* érveire is támaszkodott, amidőn a „nemzetiség”-ről elmélkedett, s azt állította, a magyar kultúrának az a fő hiányossága, hogy ragaszkodik az elavulthoz, és fölszínesen utánoz: „Nemzeti eredetű szokásaink pedig éppen nincsenek, ‘s’ a’ mik vagyunk, a’ mit tudunk, csak utánzás következtében vagyunk ‘s’ tudjuk; a’ mi éppen úgy van más nemzeteknél is, csak azon különbséggel, hogy mi utánzásainkban makacsul ragaszkodunk a’ régihez, [...] csak felszínségeiket ruháztuk magunkra.”¹⁴

Megőrzendők-e vagy kifejlesztendők a magyarság sajátosságai? A *Világ* jól példázhatja, hogy Széchenyi még egyazon munkáján belül is többféle választ ad e kérdésre. „Magyarország egy régi vár; ‘s’ éppen azért mivel régi, sok javításra ‘s’ igazításra van szüksége” – állítja, majd alig egy lappal később kijelenti: „A’ magyar egy gyermek nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki ‘s’ testi erő rej-

12 Gróf Széchenyi István *Naplói*. I. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1925, 577.

13 Uo. 629.

14 Gróf Széchenyi István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba ‘s’ előítélet eligazítására*. Pest, Fűskúti Landerer, 1831, 72.

tezik fiatal keblében.”¹⁵ A célkitűzés megfogalmazásakor oxymoronszerűen, együtt használja öregség s ifjúság metaforáját: „Vén fő fiatal vállakon, az kell hazánknak, az érdemel tiszteletet!”¹⁶ Mielőtt azt hinnők, hogy hagyomány és újítás ötvözésével megoldhatónak látná a jövőt, el kell ismernünk, hogy más alkalmalmmal teljesen kizárta az ilyen kifejeletet, számolván a nemzeti jelleg teljes megszűnésével. 1844. október 3-án a felsőtábla ülésén például a következőket is mondta: „Lehet talán, hogy azok, akik helyünkbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axioma.”¹⁷ Valószínű, hogy mindvégig foglalkoztatta a nemzetek életkorának gondolata, és többször is megfogalmazta azt a föltevését, hogy a nemzeti közösség voltaképpen az irodalom alkotása. A Döblingben papírra vetett *Por és sár* 1858. június 13-án keltezett részletében olvasható a következő eszme-futtatás: „Mely egyén vagy nemzet fiatalsági évkorában nem hordott bizonyos valamit keblében, véreben, mit halandó soha tökéletesen kimondani még nem tudott, de Schiller, Alfieri, Moore, Berzsenyi, Vörösmarty és még több minden bizonynyal érzett, vagy legalább megihletve gyanított, sejtett, az ily nemzet [...] későbbi korában kalkulistagéppé sülyed és habár ki is fejt ezer anyagi kényelmeket, lelkesedhetése hamar megtörik, hahogy emberi szikratünemények által ébresztve, indítva, jókor fel nem eszmél.”¹⁸

A szerves és szervetlen alakulásnak efféle szembeállítására és a nemzetek életkorára vonatkozó föltevések a 19. század közepének nyugati szerzőinél is megtehetők. Példaként Taine-re, Renan 1848-ban írt *L'Avenir de la science* és 1848 és 1858 között keletkezett *De l'origine du langage* című értekezésére vagy Gobineau 1853 és 1855 között készült s utóbb hírhedté vált *Essai sur l'inégalité des races humaines* című fejtegetésére is lehet hivatkozni.¹⁹

Egészen más kérdés, van-e létjogosultsága napjainkban a nemzetek életkoráról elmélkedni. Ha így tesszük föl a kérdést, legtöbbször alighanem tagadó választ adunk. Gobineau említett műve jelzi, milyen torzulásokra is vezettek az emberi közösségek sokféleségéről szóló elméletek. Kicsit más viszont a helyzet, ha nem feledjük, hogy a nemzetek életkorának rögeszméje milyen erősen kapcsolódott a kultúrák különféleségének elismeréséhez. Spengler, Toynbee, Bergyajev, Valéry s Wittgenstein munkásságában is kimutatható a nemzetek életkorára vonatkozó föltevés. Sőt, nem lehet elhallgatni, hogy a szerves történet szemlélet némely változatai ma is mutatnak némi időszerűséget. Nemcsak arra gondolok, mennyi kiváló szerző vitatkozik arról, szerves bomlás okozta-e a Habsburg Monarchia

15 Uo. 101–102, 103.

16 Uo. XXIX.

17 *Gróf Széchenyi István Beszédei*. Budapest, Athenaeum, 1887, 358.

18 *Gróf Széchenyi István Döblingi Irodalmi Hagyatéka*. III. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1925, 862–863.

19 Vö. Tzvetan Todorov: *Nous et les autres: La réflexion française sur la diversité humaine*. Paris, Seuil, 1989, 154, 174.

végét vagy akár a történelmi Magyarország megszűnését. Általánosabb összefüggésekre is lehet hivatkozni. Spengler felfogása például érintkezik az Európa-központúságnak napjainkban olyannyira erős bírálatával. Jellemző, hogy az Európai Unió által kiadott *L'Europe en formation* című folyóirat 1997-ben hosszú tanulmányban méltatta Spengler örökségét.²⁰

Torzító egyszerűsítés volna tehát arra következtetni, hogy a nemzetjellem eszméjének kísértése elmaradottság jeleként értelmezhető a korai 20. század magyar kultúrájában. A gyermek és elaggott magyarság Széchenyi által kiélezett kettősége a keleti eredet gondolatával összekapcsolva Adynál is megtalálható. „Ősi nép vagy és jöttment” – ahogyan „A magyarság titkai” sorozat *Gőzösről az Alföld* című első költeményében olvasható. A Kölcsey gondolataival küzdők sora is hosszú Erdélyi Jánostól s Aranytól Horváth Jánosig, Babitsig, Kosztolányiig, Szabó Dezsőig, Laczkó Gézáig, Németh Lászlóig, Hamvasig, Prohászka Lajosig, Györfly Istvánig, Karácsony Sándorig, sőt Gulyás Pálig, Révai Józsefig s napjaink írói közül Márton Lászlóig. Mindezeknél a szerzőknél kimutatható a *Nemzeti hagyományok* alkotó el- vagy félreolvasása. A rejtett kapcsolódások még akkor is észrevehetőek, amidőn a főlzínen inkább ellentét látható. Ha Kölcseyvel szemben fölhozható a kifogás, hogy a külső hatás és a belülről kiinduló szerves fejlődés szembeállítását maga is idegen szerzőktől vehette át, még inkább furcsa, hogy az ugyanilyen szembeállítást megfogalmazó Németh László már-már a „híg magyarok” közé sorolta elődjét. *A filozopter az irodalomban* szerzője *A magyar irodalom sajtós arca* címmel 1934-ben kiadott röpiratában Babits két évtizeddel korábban megfogalmazott véleményét visszhangozta, azt állítván a kiegyezés utáni hazafias költészetről, hogy „e művek eszközeikben, érzésvilágukban, igen sokszor formáikban is a nemzetközi irodalom zörgései”.²¹ Sőt, alighanem még azt sem helytelen szóba hozni, hogy Révainak a magyar irodalom hangsúlyozottan közösségi jellegére vagy a polgári kultúra hiányára vonatkozó kijelentései meglehetősen emlékeztetnek Szabó Dezső hasonló nyilatkozataira.

Kölcsey tanulmányával nagyon sok későbbi megnyilvánulás hozható összefüggésbe. Ezúttal csak két olyan jelentős értekezésre térek ki, amelyek nélkül ma már aligha lehet olvasni a fejtegetéseink kiindulópontjaként választott szöveget.

Horváth János 1908-ban *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* címmel megjelent tanulmányában többször is hivatkozik elődjére, s így módosítja Kölcsey kiinduló állítását: „A fejlődés fokozatai tehát ezek: magyarországi, magyar nyelvű, nemzeti tartalmú, művészi. Minden utóbbi fokozat a megelőzőnek szűkítése.”²² Az sem tagadható, hogy Horváth későbbi munkái képviselik a legmagasabb ren-

20 Mireille Marc-Lipiansky: „Crisse ou déclin de l'Occident?” *L'Europe en formation*, 306–307, automne-hiver 1997, 47–79.

21 Szabó Dezső *füzetek* 3. Budapest, Lúdas Mátyás kiadás, 1934, 11.

22 Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai, 1976, 16.

dű megvalósítását egy olyan irodalomtörténeti eszménynek, amely az irodalmat a nemzetjellem belső kibontakozásának megfelelő, célelvű folyamatként jeleníti meg. Ennek az önelvűségnek egyik bizonyítéka, hogy Horváth ugyanúgy belső kezdeményezésre igyekezett visszavezetni a magyar romantika, mint később Németh László a magyar fölvilágosodás kialakulását.

Egészen másként közelített Kölcsey munkájához Babits *Magyar irodalom* című eszmefuttatásában, mely szerzője állítása szerint 1913-ban keletkezett. A korábbi gondolatmenet némely alkotórészeit átvette, másokat viszont hallgatólagosan időszerűtlennek nyilvánított, amidőn így érvelt: „a nemzeti karakter világirodalmi értéket csupán az irodalom egészének adhat és sohasem az egyes műveknek. [...] Míg tehát egy irodalomnak, mint egésznek, értéke annál nagyobb a világirodalomban, [...] mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely egyes műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai eszközöket használ kifejezésre.”²³ Babits hangsúlyozza a magyarság sokszínűségét, de megtartja a nemzetjellem fogalmát. Érzi, hogy Kölcsey felfogása a nemzeti hagyományokról a huszadik század elején már maradtalanul nem érvényesíthető. Ezért vezeti be a „*sui generis*” világirodalmi értéket. Miközben Arany örökségére támaszkodva árnyalni igyekszik, olyan szembeállításokhoz folyamodik, mely mai szemmel nem kevésbé ingatag, mint a nemzetek életkorára vonatkozó előítélet: „Az igazi világirodalmi érdekű egybeolvadás az, amikor a forma (nem a külső, hanem a belső forma), a színek nemzetiek, a tartalom ellenben általánosabb emberi érdekű. Ezzel ellentétben áll a sablonos hazafias költészet, hol a tartalom egyoldalúan nemzeti, a formák ellenben a legszínlethebbül kozmopoliták.”²⁴

Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéről* szokás azt hinni, hogy Babitsnál is következetesebben érvényesíti a világirodalom szempontjait. Való igaz, hogy ebben a könyvben inkább csak futólag van említve Kölcsey tanulmánya, s a fölépítés – az egyházi, főúri, nemesi és polgári irodalom egymásutánja – mintha zárójelbe tenné a nemzeti szempontot. A bevezetés azonban a Babits tanulmányában észrevehetőhöz hasonló ellentmondást sejtet: egyfelől „mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok”, másrészt viszont: „Magyarnak lenni [...] az érzésnek és gondolatnak egy specifikus módját” jelenti, „ami ezer év értékeiből szűrődött le”, s az irodalomban ezt lehet keresnünk.²⁵ Indokolatlan volna azt hinni, hogy a munka egésze nem felel meg e kinyilatkoztatásnak. Tagadhatatlan, hogy Szerb általában a polgárosodás távlatából értékel, de csakis a nemzeti jelleg érvényének megtartásával indokolható, hogy olykor kifejezetten elnéző a

23 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi, 1978, I. 380–382.

24 Uo. 385.

25 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Révai, 1935, 16, 7.

helyi értékekkel szemben. Egyetlen példaként Dugonics András legismertebb művének értékelésére hivatkoznék. „Az *Etelka* sok tekintetben közelebb áll Kisfaludy Károly és Vörösmarty nemzedékéhez, mint Kazinczy és Kármán.”²⁶ Noha az eredetileg hatkötetes akadémiai irodalomtörténetben már csak a szerzők nagy száma miatt is nehéz volna egyértelmű alapelvet kimutatni, nagy általánosságban mégis megállapítható, hogy a nemzeti önállóság és a társadalmi haladás eszményének óvatos egyeztetésében többnyire az utóbbi érvényesült elsődleges szempontként. Az *Etelka*, melyet Szerb Antal előremutató alkotásként fogott fel, ezért is minősült megkésettnek a sokszerzős összefoglalásban. A romantika előzményéről van-e szó vagy a barokk megkésett termékéről? Valamely alkotás értékét a nemzeti hagyományok avagy a világirodalom felől kell meghatározni? Az irodalomtörténet-írásnak olyan sarkalatos kérdéséhez érkeztünk, amellyel már Kölcsey is számolt.

A fejlődés mozgatói: eredetiség, nyelv és jövő

„A széles kiterjedésű műveltség korában az individualis nagyság tüneményei ritkábbak s kevésbé ragyogók” – olvasható a *Nemzeti hagyományokban*. Ez az észrevétel talán az *Émile* s az *Über naive und sentimentalische Dichtung* szembeállításait visszhangozza, s egyúttal sejteti, milyen lényeges Kölcsey számára a fejlődés elve, a „Bildung”, amely egyrészt szerves folyamat, másfelől viszont a természetitől a mesterséges állapothoz vezet. Képzelet s tudás ellentéte végigvonul a tizenkilencedik századon. Kölcsey az „eredeti” szó kettős értelmére is emlékeztetve veti föl a lehetőséget, hogy valamely kultúrának sajátosságát a korai időszakban lehet keresni, s mély aggodalmának ad kifejezést, vajon elegendő-e a magyar kultúra régisége ahhoz, hogy önállóságát megtarthassa a jövőben. Ez a megállapítás azt a föltevést rejti magában, hogy az idő múlásával, az eredetektől távolodással a közösség elidegenedik saját kultúrájától. Ugyanakkor a görögség példája arra is emlékeztet: a nagy kultúra eredetisége abban is rejlik, hogy önmagát ismeri föl az idegenben – a „soi-même comme un autre” a fő mozgatóereje. „Behatás” nélkül egyetlen kultúra sem életképes, „követés”-re viszont csak olyan kultúrában kerül sor, amelynek nem eléggé erősek a hagyományai.

Az elmondottakból sejthető, hogy Kölcsey gondolatmenetét nem is olyan könnyű megragadni vagy legalábbis egyértelműsíteni. Mintha azt sugalmazná, hogy valamely kultúra ereje abban mérhető le, mennyire képes hatni másokra, ugyanakkor azt is leszögezi, hogy saját és idegen viszonya kétféle lehet: utánzás vagy elsajátítás. Durván torzítanánk, ha azt állítanók, hogy a *Nemzeti hagyomá-*

26 Uo. 211.

nyok szerzője minden kívülről jött hatást egyformán ítél meg. Különbséget tesz termékeny és meddő kapcsolat között. A hódítók közül az arab kultúrát épített, az oszmán-török rombolt – állítja. A befogadó közeg magatartásánál is kétféle lehetőséggel számol: az elsajátítást a „szolgai követés”-sel állítja szembe.

Kölcsey és Arany számára még közös nevezőt jelentett az a felfogás, amelynek képviselője S. Varga Pál összegzése szerint „egy nyelvileg és szociokulturálisan önmagát összetartozónak tudó – nemzeti – közösség lelki-szellemi kifejeződésének tekinti az irodalmat”.²⁷ Önáltatás volna tagadni, hogy 1999-ben a világ már egyneműbb, mint volt a 19. században, ezért e szemlélet némileg veszített meggyőző erejéből, általános elfogadottságából. A *Nemzeti hagyományok* időszerűsége abban rejlik, hogy – az ókori görög kultúra eszményének fönntartásával – lényegében kizárta a kultúrák teljes viszonylagosságának a gondolatát, ám egyszerűsmind az egyetlen emberiség – egyetlen történelem eszményét is érvénytelennek tüntette föl. E két lehetőség egyidejű bírálata a legutóbbi évtizedekben is megfogalmazták. Paul Ricoeur például arra emlékeztetett *Történelem és igazság* című könyvében, hogy a fajelmélet jegyében fogant történetiszemléletnél nem kevésbé veszélyes a világtörténelem egységének hiedelme, melynek legújabb megnyilvánulása az amerikai életmód eszményének hangoztatása, mely nem ad lehetőséget a párbeszédre a világ többi részének történelmével.²⁸

Ha Babits nyomán olvassuk a *Nemzeti hagyományokat*, arra a következtetésre juthatunk, hogy valamely kultúra nemcsak az egység jegyében, hanem a föladatok sokszorosodása révén is fejlődik, s a nemzet számára a más kultúrákkal folytatott párbeszéd az egyik legnagyobb föladat. Megmaradni önmagunknak s türelemmel viseltetni mások iránt: ez a kettősség is fölismerhető Kölcsey eszmefuttatásában. A „behatás” és a „követés” taglalásának nyilvánvalóan az a célja, hogy figyelmeztessen arra, a kultúrának a másik ismerete is előfeltétele. Az utókor ezt a fejtegetést akár Rimbaud híres állításának a fényében is olvashatja: „je est un autre” – ami nemcsak azt jelenti, hogy „én a másik vagyok”, hanem azt is, „a másik is én vagyok”. A kultúra közvetítés is; föltételezi azt a képességet, hogy az ember eltávolodjék saját közösségétől, és közeledjék a tőle idegenhez. Saját és idegen kettőssége nem okoz tudathasadást, ha párbeszéd alakul ki közöttük – ami természetesen nem zárja ki a szembenállást vagy összeütközést.

Lehetséges, hogy Madách kijelentése – „Mi a népjellem? – Rossz szokások.”²⁹ – akár a Kölcsey tanulmányának olyan átértelmezését is sugalmazza, mely a nemzeti kultúrában rejlő bezárkózás veszélyére hívja föl a figyelmet. Madách bírálata egyértelműbb, de kifejtetlenebb, mint Nietzsche érvelése, mely a nemzetjellem

27 S. Varga Pál: „...s az ember véges állat...” (A kulturantropológia irányváltása a felvilágosodás után - Herder és Kölcsey). Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1998, 92.

28 Paul Ricoeur: *Histoire et vérité*. Troisième édition augmentée de quelques textes. Paris, Seuil, 1964, 185.

29 Madách Imre: *Összes művei*. Budapest, Révai, 1942. II. 757.

eszményét megtartja, s a hanyatlást a beszűküléssel azonosítja: „Ha ugyanis egy nép előrehalad és növekszik, mindannyiszor szétfeszíti az abroncsot (Gürtel), amelyet addig *nemzeti* tekintélye adott, amennyiben megáll; elsatnyul, így újabb abroncs zárul lelke köré; a mind keményebbé váló kéreg olyan börtönt alkot, melynek falai egyre nőnek. Ha tehát egy népben nagyon sok a szilárdság, akkor ez annak a bizonyítéka, hogy meg fog kövesedni, s egészeben *emlékművé* (*Monument*) válhatik, ahogy egy meghatározott időponton túl az egyiptomi azzá lesz.”³⁰ Másutt Nietzsche egyenesen azt sejteti, a hagyomány egyértelmű azonosíthatósága annak megszűnésével egyértelmű, mert „Egy világosan és teljesen tudott, ismereti jelenséggé feloldott (aufgelöst) történeti jelenség már halott annak a számára, aki megismerte”.³¹

A fejlődésnek ilyen értelmezése éppúgy nincs föloldhatatlan ellentmondásban a *Nemzeti hagyományok* szövegének későbbi részeivel, mint a nemzetjellemnek a nyelvből származtatása. Kölcsey ugyanis azt is hangsúlyozza, hogy „a magyarnak nyelve eredetiséget bizonyít”, és fájdalommal veszi tudomásul, hogy oly korban, midőn másutt az élő anyanyelven írtak nagy költeményeket, „a mi pécsi püspökünk római lanton zengette a nemzet előtt idegen, szép éneket”. A halott latin s az élő anyanyelv szembeállítását ismét az írott s beszélt nyelv, illetve a kultúra egyetemessége és különfélesége és/vagy viszonylagossága szószólóinak vitáját idézi föl, mivel – ahogyan Neumer Katalin írja – „az írás védelmezői inkább az univerzalizmus, a szóbeliség védelmezői pedig inkább a relativizmus felé hajlottak”.³²

Ez a mozzanat lehetővé teszi, hogy akár Kosztolányi szemével olvassuk Kölcsey tanulmányát. Igaz, a *Lenni vagy nem lenni* nem Kölcsey, hanem Széchenyi alakját idézi föl, alighanem azért, mert Kosztolányi a *Hunnia* szerzőjénél egyértelműbben találta meg annak a véleménynek a kifejtését, mely a nyelvben véli föllelni a nemzeti hagyományokat, mivel a nyelv elválaszthatatlan a tudattól. Széchenyinél végül is senki nem hirdette következetesebben, hogy mindenki tartsa meg saját nyelvét, mert a legkisebb nyelvi közösség eltűnése is pótolhatatlan veszteség az emberiség számára. Ahogyan 1835. november 30-án mondta a felsőtábla ülésén: „Nyelvemet Istentől vettem, és csak Istennek adom a halálban.”³³ Kosztolányi röpirata mintegy cáfolata annak, amit Babits a *Magyar irodalomban* állított: szerinte az anyanyelvi olvasó nem láthatja kívülről, „elfogulatlanul” saját irodalmát. Noha az efféle értelmezés Széchenyire valóban inkább jellemző, lehetséges Kölcseynél is megtalálható, s talán ezúttal bővebb indoklás

30 Friedrich Nietzsche: *Menschliches, Allzumenschliches: Ein Buch für freie Geiste*. München, Wilhelm Goldmann, 1981, 412.

31 [Friedrich] Nietzsche: *Unzeitgemässe Betrachtungen*. Frankfurt am Main, Insel, 1981, 106.

32 Neumer Katalin: *Gondolkodás, beszéd, írás*. [Budapest,] Kávé, 1998, 38.

33 Széchenyi István *válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi, 1991, I. 692.

nélkül megállapíthatom: számomra ez a leginkább elfogadható megközelítés. A magyar irodalom e nyelvnek a hagyománya – föltéve, hogy a nyelvet igen tág értelemben vesszük, egy elképzelt közösség történeti emlékezetével, hiedelemrendszerével, életformájával világszemléletével azonosítjuk. Ahogyan Wilhelm von Humboldt hangsúlyozta egy évvel az ő halála s tízzel Kölcsey tanulmányának megjelenése után kiadott könyvében: a nyelv nem „ergon”, hanem „energia”, tehát a tőle elválaszthatatlan nemzeti hagyományok is „minden pillanatban elmuló valamik”-nek tekintendők.³⁴

Csábító volna e megnyugtató végkövetkeztetéssel zárni eszmefuttatásomat, de nem akarok elhallgatni egy olyan kérdést, amelyet nyitottnak, sőt jelenleg megválaszolhatatlannak vélek.

Legalábbis megfontolandó, vajon a nemzetek életkorára vonatkozó föltevést nem lehet-e összefüggésbe hozni a núvelt-műveletlen, civilizált-barbár, központi s peremvidéki kultúra, sőt akár a nagy és kis irodalom kettősségének elvetésével s a különböző kultúrák egyenjogúságának gondolatával. Ez a kérdés azért is időszerű, mert egyáltalán nem bizonyos, mi is lehet a jövője az Európai Unióba lépő országok nemzeti hagyományainak. E közösség egyik folyóiratában Helmut Wagner 1996-ban azt hangsúlyozta, hogy e kérdésre nincs válasz, a közösségbe befogandó nemzetek esetében „többé-kevésbé a sötétbe ugrásról van szó”, mivel előre nem lehet tudni, az európai egység „sírja” vagy „életbiztosítása” lesz-e a nemzeti kultúráknak.³⁵

A magyar irodalomról külföldön kialakult kép a múltban is erősen és érthetően különbözött attól, ahogyan az anyanyelvi közösség értékelte saját örökségét, napjainkban azonban egyre gyakrabban fordul elő, hogy valamely magyarul író szerző könyveinek idegen nyelvterületen sokkal nagyobb sikere van, mint itthon. Természetesen ennek a fordítottjára is sok a példa. Megkockáztatható a kérdés: a jövőben mennyire érvényesülhet Kosztolányi igaza, mely szerint a magyar műveknél nem a külföldi fogadtatás a lényeges, hanem az anyanyelvi közösség véleménye, s mennyiben játszik majd szerepet az egyes nemzeti irodalmak megítélésében a nyelvek hozzáférhetősége, illetve a fordíthatóság. A magyar irodalom sorsát a múltban is erősen meghatározta a nemzetközi kultúra nyelveszménye, s ez nyilván a jövőben is így lesz. A latin nyelvű középkort követően, a reneszánsz idején sokan az olaszt, az 1789-ben kitört forradalom előtt s után a franciát tartották irányadó kultúrának, s nem alaptalanul. A Habsburg Birodalom fönnállásáig Közép-Európában kitüntetett szerep jutott a német nyelvnek. Napjainkra az

34 Wilhelm von Humboldt: *Gesammelte Schriften*. Berlin, Walter de Gruyter, 1968. VII. A Bevezetésnek egy részlete magyarul: *Wilhelm von Humboldt válogatott írásai*. Budapest, Európa, 1985, 71–115.

35 Helmut Wagner: „L'Union européenne: tombeau' ou 'assurance vie' des nations européennes?” *L'Europe en formation*, 301, été 1996, 61.

angol emelkedett a nemzetközi nyelv rangjára. Angol szakos tanárként nem ismerek nagyobb szerzőt Shakespeare-nél, de tisztában vagyok azzal, hogy még e költő nemzetközi elismertsége is sokat köszönhet ennek a világméretű egységsülési folyamatnak. Ahogy a múltban Janus Pannonius és Temesvári Pelbárt latinul, Fekete János gróf, Martinovics és Teleki József gróf franciául, Széchenyi, Eötvös, Zalai Béla, Lukács György és Márai németül írt, nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a jövőben magyar szerzők gyakran folyamodnak majd az angol nyelvhez, nagyobb közönséget remélve.

A fölvilágosodás némely bölcselei állandó s egyetemes emberi természet létezésében hittek. „Ahol a jót, a szépet, az igazat látom, ott a hazám” – hangoztatta Renan, a fölvilágosodás örököseként.³⁶ „Franciákat, angolokat, németeket ismerek, embereket nem” – állította Joseph de Maistre a romantika jegyében.³⁷ Mivel az irodalmi művek többségét valamely elképzelt nemzeti közösség nyelven írják, az első lehetőség hirdetése könnyen az összembari kultúra semmitmondó közhelyeihez vezethet. A második eszmény vállalása viszont több esetben is beszűkülést eredményezett. Kölcsey a két eszmekör együttes hatására írta a *Nemzeti hagyományokat*. A 20. század legvégén némelyek a fölvilágosodással kezdődött folyamat végéről, lezárulásáról beszélnek. Legalábbis kétféle ellenvetést fogalmaztak meg a történeti folyamatok szerves fejlődésévé való értelmezésével szemben. Fukuyama a demokrácia világméretű győzelmét és így a történelem végét, Zaki Laïdi viszont a fölvilágosodás kudarcát, „értelem nélküli világ” eljövételét jósolta.³⁸

A jövő nyitott, s a magyar olvasóközönség társadalmi, politikai s kulturális vonatkozásban erősen megosztott: a különböző értelmező közösségek más és más irodalmi hagyományokat vallanak magukénak. Mivel a korábbi irodalomtörténészek „nagy elbeszélései” – a társadalmi haladás, a művészi újítás és a nemzetjellembontakozása – eddig érvényes alakjukban már aligha használhatók, kérdés, miféle célulvű folyamatnak lehet megfeleltetni a magyar irodalom történetét. E bizonytalanságérzés érezhető abban az értelmezésben, melyet Márton László adott Kölcseyről 1990-ben készült tanulmányában. Állítása, mely szerint a *Nemzeti hagyományok* szerzőjének „gondolkodásmódja példát és mintát ad arra, miképp élhetők meg egyéni sorsként az egyre virtuálisabbá váló közösség belső ellentmondásai”³⁹, nagy megértésre vall Kölcsey belső vívódásai iránt, de mintha figyelmen kívül hagyná azt, amit kiindulópontként hangsúlyoztunk: a nemzet sosem lehet tényleges, legfölbjebb elképzelt közösség. Márton kétes értéket tulajdonít annak a Kölcsey-tanulmányában megfogalmazott eszménynek, mely

36 Ernest Renan: „Lettre à M. Strauss” (1870). In *OEuvres complètes*, I, 443.

37 Joseph de Maistre: *Considérations sur la France* (1797). Paris, Garnier, 1980, VI, 64.

38 Zaki Laïdi: *Le monde privé de sens*. Paris, Fayard, 1994.

39 Márton László: *Az áhítatos embergép*. Pécs, Jelenkor, 1999, 80.

„mindmáig meghatározza a magyar kultúra irányultságát, legfontosabb kérdés-feltevéseit és értékszemponjtait: [...] a kollektív emlékezet védelmét, a történetnyomozás tragikus pátoszát és a világraszóló nagyság megjelenítését abban, ami sekélyes és jelentéktelen.”⁴⁰ Bármennyire szükségesnek tartom az idő- vagy térbeli vidékiesség s parlagiság kárhozatását, nem tekintem kevésbé veszélyesnek, ha feledjük: értékelni többnyire csakis valamely közösség fönntartásának a távlatából lehet.

Vállalva a tévedés kockázatát, a jelenlegi helyzetben a közösségi emlékezet fönntartását tartom elsődleges célnak. „Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak s tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő, saját bélyeget nyomni, mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok mint parányi vízcsepp az Oceánban tolongani.” Igaz, hogy kissé avíttasak s ünnepélyesek az ugyancsak 1826-ban keletkezett, *Mohács* című eszmefuttatásnak e sorai, ám a bennük megfogalmazott figyelemztetést nem érzem időszerűtlennek. Az új közlési eszközök előidézte változások, a világ gazdasági és nyelvi egységesülése könnyen veszélyeztethetik a nemzeti hagyományokat fönntartó államokat s intézményeket. Képesek lesznek-e megőrizni önállóságukat az önvédelemre kényszerült nemzeti kultúrák? Jóslatra nem vállalkozom, csakis Széchenyi intésére emlékeztethetem azokat, akik egymással összeegyeztethetetlen értékrendek mellett kardoskodnak, az eddigi örökség maradéktalan megőrzésére, illetve gyökeres megrostálására és ártrendezésére buzdítanak: „Mi olly gyarlók, olly igen homályban látók 's botorkázók, egymáshozti türedelemnél józanabbat nem gyakorolhatunk; mert csak utóbb válik el, kinek van több igaza, 's ha van kárhozatra méltó bűn, ítéletem szerint nincs nagyobb 'a türedeletlenségénél.”⁴¹

Kölcsey, Széchenyi, Ady, Babits és Kosztolányi ostorozta, mert föl akarta rázni a magyarokat. A 20. század folyamán a magyar irodalom roppant sokszínűvé vált, és az íróknak Krúdytól Krasznahorkaiig, Füst Milántól Nádasig, Kassáktól Kemenes Géfinig, Máraitól Bodor Ádámgig, Radnótitól Kovács András Ferencig terjedő sora annyira különféle életműveket hozott létre, hogy összességüket nehéz egyetlen egység részeként fölfogni. Korábbi korszakfordulók alkalmával, a reformáció, a romantika s a 20. század eleji modernség idején is írástudók fogalmazták meg a nemzeti hagyományok mibenlétét. Példájukból okulhatunk, de nem menekülhetünk a föladat elől, mely önállóságot igényel. Elődeinkhez hason-

40 Uo. 72.

41 Gróf Széchenyi István: *Világ*, 54–55.

lóan nekünk is a megváltozott körülményekhez kell szabnunk az örökség átértelmezését. A nemzeti hagyományokhoz mint történeti tudatunk alapját képező folytonossághoz csakis úgy lehet hitelesen kapcsolódni, ha bíráló tárgyává tesszük őket.

„Az a’ mi valaha nemzetiségünk talpköve ‘s ereje volt, időjártával elbomlott, [...] ‘s a’ mi elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen – úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé.”⁴² A *Hitel* szavai emlékeztethetnek arra, hogy az átértelmezés szükséges volta egyáltalán nincs ellentmondásban a múlttal, ellenkezőleg: szervesen következik az örökségből, melyet csakis akkor értünk meg, ha másként értjük, mint elődeink.

---

42 Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930, 325.